

DİNLER TARİHİ DERNEĞİ YAYINLARI/2

Dinler Tarihi Araştırmaları-II

(Sempozyum: 20-21 Kasım 1998, Konya)

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Dem. No:	75059
Tas. No:	209 DİN.T

ANKARA

2000

HADİSLERDE "DİN" KAVRAMI

Doç. Dr. Kâmil Çakın

Din'in bir kavram olarak araştırılması, bilimsel ve akademik seviyede bir din tanımına ulaşma hedefini ön plâna çıkartmaktadır. Bu, bir bakıma, din nedir? sorusunu da gündeme getirmektedir. Din'in efradını cami ayyarını mani bir tanımının yapılabilmesi ve din nedir? sorusuna tatmin edici bir cevap bulunabilmesi önümüzde duran en ciddi problemlerden birini teşkil etmektedir.

Dikkat edilecek olursa, burada söz konusu olan sadece tanım problemi değil, aynı zamanda, içerik problemidir. Yani, dinin sınırları, başka bir ifade ile, dinî olan ile dine aid olmayanın birbirinden ayrılması oldukça önemlidir. Bu bakımdan, bu tebliğin asıl amacı, söz konusu problemlere ışık tutmaya yarayacak bilgiler sunmaktan ibarettir.

Din kavramı ile ilgili yukarıda ortaya konan sorulara hadisler çerçevesinde bakıldığında, bir takım hususların altı dikkatle çizilmesi gerekmektedir. Öncelikle bilinmesi gerekir ki, Hz. Peygamber'in bugün araştırdığımız anlamda bir din tanımını yapmadığı, esasen böyle bir gayesinin de olmadığı açıktır. Bununla beraber, Hz. Peygamber'in zaman zaman "din nedir" sorusuna muhatap olduğu, muhatabın durumuna ya da risalet görevinin gereğine uygun cevaplar verdiği görülmektedir.¹ Ancak, bu hadisler bize konu ile ilgili önemli ip uçları da vermektedir. Bu bakımdan, biz, Hz. Peygamber'in ifadelerinde yer alan din kavramının, kullanıldığı maksat ve bağlamdan ayırmaksızın, günümüz bilimsel araştırmalarına ışık tutabilecek ne tür verileri ihtiva ettiğini tesbit etmeye çalışacağız.

1-Hadislere göre din Allah ile irtibatlıdır. Başka bir deyişle, Allah'tan insanoğluna gelen bir sistemin adıdır. Bunu, meşhur Cibril hadisinde açıkça görmek mümkündür:

¹
29,42.

"din nasihattir", "din kolaylıktır" gibi. Bkz. Buhâri, İman,

"O, Cibril idi. İnsanlara dinlerini öğretmek için geldi."²

Burada söz konusu olan, şüphe yok ki İslâm'dır. Ancak, dinin kaynağının Allah olduğunu da açıkça ifade etmektedir. Bu hadiste özel olarak İslâm'ın kaynağı Allah'a izafe edilirken, belki, örtülü bir şekilde din ile kutsal olan arasındaki irtibat da dile getirilmiş olmaktadır. Böyle bir açıklamayı tüm dinler açısından düşünecek olursak, her dinin, kendi kaynağını, aşkın bir varlık olarak görme veya o şekilde kabul etme eğilimi açığa çıkmaktadır. Bu aşkın varlık, bazen Tanrı, bazen de başka kutsal güçler olabilir. Hatta, bu kutsallığın aşkın varlığın bizzat kendisinden kaynaklanması ya da din salıklarının o varlığa kutsallık atfetmeleri önemli değildir. Nitekim, putlara kutsallık atfeden müşrik Arapların inanç ve ibadet sistemlerine de "din"³ denilmesi, din ile kutsal olanın ayrılmaz bir birlik oluşturmasından kaynaklanmaktadır.

2-Hadisler açısından din, iki kısımda ele alınabilir. Biri, gayet açıktır ki, hak din olan İslâm'dır. Diğeri ise, İslâm dışındaki dinlerdir. Bu bakış açısı Kur'ân'ın temel felsefesine de uygun düşmektedir. Fakat, İslâm, Kur'ân'da da olduğu gibi, peygamberler silsilesi tarafından Hz. Muhammed'e kadar gelen bir bütünlük içerisinde düşünülmüştür. Bu durum bir hadiste şu şekilde ifade edilmektedir:

"Ben ve İsa b. Meryem, dünya ve ahirette insanların en üstünüyüz. Bununla beraber, tüm peygamberler, anaları ayrı olsa da, baba bir kardeşirler. Tüm peygamberlerin dini birdir."⁴

Bu hadiste birkaç önemli nokta görülmektedir. Allah tarafından gönderilmiş olan tüm peygamberlerin dini bir kabul edildiğine göre, din, "ilâhi din"

² Buhâri, İman 37, Tefsir Sure 31/2; Müslim, İman, 1,5,6; İbn Mâce, Maddime, IX/63; Nesâi, İman, 5; Tirmizi, İman, 4; Ebu Dâvud, Sünne, 4695.

³ Müslim, Fiten, 52.

⁴ Buhâri, Enbiya, 48; Müslim, Fadâil, 145.

veya "ilâhi dinler" ile bunun dışında kalan "batıl dinler" şeklinde iki grupta düşünülmektedir. Böylece, dinlerin ikili bir tasnifinin ortaya çıktığı söylenebilir. Diğer taraftan, bu hadiste ifade edilen odur ki, dinlerin tarihi-geleneksel bir mazisi vardır. Bu tarihi-gelenek, İslâm için Hz. Adem'den Hz. Muhammed'e kadar tüm peygamberlerin getirdiği ortak ilkeleri olan bir sistemdir. Bu sistemin kaynağı Allah'dır. Buna göre, İslâm din geleneğinin karşısında yer alan dinler, batıl dinlerdir.

3-Hz. Peygamber'den nakledilen bir hadiste "babalar dini" ifadesi yer almaktadır.

Kıyamet ahvalinden bahseden bu hadisin bizi ilgilendiren son cümlesi "ni-hayet, kendisinde hayır bulunmayan insanlar kalır. Onlar da babalarının di-nine dönerler"⁵ şeklindedir. Yukarıda açıkladığımız "hak din" "batıl din" tasnifinin izlerini taşıyan bu hadiste, "babalar dini" ifadesi ile özel olarak Cahiliyye dönemi Araplarının dini olan putperestlik kastedilmekte ise de, genel anlamda, "hak din" olan İslâm dışında, bir tarih ve geleneğe sahip olan "batıl dinler" kastedilmektedir. Aslında, Kur'ânı Kerim'de de geçen "babalar dini"⁶ ile kastedilen, bizim bugün için "ana-babalarımızdan devraldığımız ve araştırma yapmadan doğru kabul ettiğimiz din" şeklinde yorumladığımız bir din anlayışı değil, İslâm geleneği dışında oluşmuş batıl dinlerdir.

4-Hadisler incelendiğinde, dinlerin bir takım özellikleri ön plâna çıkardığı ya da bazı ilkeleri dinin özü olarak simgeleştirdiği görülmektedir. Hz. Peygamber bir hadisinde şöyle demektedir:

⁵ Müslim, Fiten, 52.

⁶ Mesela bkz. 5-Mâide-104.

"Her din bir ahlak ilkesine dayanır. İslâm ahlakı da hayâdir".⁷

Hz. Peygamber'in "her din bir ahlak ilkesine dayanır" ifadesi, şüphesiz ki tüm dinler için geçerli bir vasıflandırmadır. Esas itibariyle, bütün dinler ahlak ilkeleri üzerine kurulmuştur. Fakat, her dinin ön plâna çıkardığı bir ahlak ilkesi vardır ki, bu ilke aynı zamanda o dinin temel karakteristiğini en veziz şekilde anlatmaktadır. İslâm da tamamen ahlak ilkeleri üzerine bina olmuştur. Hz. Peygamber'in bu hadisinden anlaşılan odur ki, İslâm ahlakı da hayâ duygusuna büyük bir önem atfetmektedir. Hak dinler kadar, batıl dinlerin de insanı iyiye ve doğruya ulaştırma hedefi olduğunu düşünecek olursak, batıl dinlerin de bir takım ahlak ilkelerini ön plâna çıkartarak kendilerine temel itihaz ettikleri aşıkardır.

5-Bilindiği gibi, İslâm, düşünen insana hitab etmektedir. Bu bakımdan, akledebilme yeteneği dinin anlaşılması ve uygulanması için son derece önemlidir. Bununla beraber, bir bütün olarak dinde aklın sınırlarını aşan, başka bir deyişle teslimiyet gerektiren hususlar da bulunabilmektedir. Bu hususlar sadece gayb ile alakalı değil, aynı zamanda bir takım ibadet türü amellerde de görülebilmektedir. Bazı mevkuף rivayetler, Hz. Peygamber'in sünnetinde yer alan bir kısım uygulamaların bu ölçüler içerisinde değerlendirilmeleri gerektiğini hatırlatmaktadır. Hz. Ali'den nakledilen:

"Eğer, din, re'y ile olsaydı, mestin üzerini değil altını meshetmek daha evla olurdu. Fakat, resulullahın mestlerinin üstünü meshettiğini gördüm (onun için ben de üstünü meshediyorum)"⁸ ifadesi, dindeki bazı uygulamaların da hi aklın sınırını aşabileceğini anlatmaktadır. Hz. Ömer'den de benzeri bir ifade nakledilmiştir. Hz. Ömer hac esnasında Haceru'l-Esved'in önünde dura-

⁷ İbn Mâce, Zühd, 17; İbn Mâce, bu hadisi iki ayrı isnaddan vermektedir. İsnadın biri ravi Muaviye nedeniyle, diğeri ise Salih b. Hayyan nedeniyle zayıftır. Muvatta', Husnu'l-Hulk, Bab: Mâ Cae fi'l-Hayâ.

⁸ Ebu Dâvud, Tahâre, 62/162.

rak şöyle demiştir:

"Biliyorum ki, sen bir taşsın. Eğer resulullahı seni selamlarken ve öperken görmemiş olsaydım, selamlamaz ve öpmezdim".⁹

Gerek Hz. Ali'nin gerekse Hz. Ömer'in bu yaklaşımları, dinin aklın sınırlarını aşan ve hatta zahiren akla sığmayan yönlerinin de bulunabileceğini göstermektedir. Bu durum, sadece "ilâhi dinler" için değil tüm dinler için söz konusudur. Hatta, beşeri dinlerde ve toplumların dini yaşantılarında bu gibi akıl ötesi uygulamalara rastlanmaktadır. Bu itibarla, dinlerin ortak özelliklerinden birinin de, insanoğlunun akıl sınırlarını zorlayan ve aşan niteliklere sahip ve tamamen teslimiyeti gerektiren taraflar olduğunu söyleyebiliriz.

6-Din, saliklerine yüklediği sorumluluklar açısından da ferdi aşan bir takım niteliklere sahiptir. Fakat, bu durum, kişinin dinin tüm emir ve nehiyelerini eksiksiz yerine getirmek istemesinden ayrı olarak, emir ve nehiyeler ile yetinmeyip, daha fazla amel etmek istediği zamanlarda ortaya çıkmaktadır. Başka bir ifadeyle, dinin kişiye takati ölçüsünce sorumluluk yüklemesine karşılık, salikin daha fazla ibadet etme istifi ile ortaya çıkan bir yarış durumu söz konusudur. Yani, şu hadiste ifadesini bulduğu gibi, din ile yarış halinde değildir:

"Din kolaylıktır. Hiç kimse dine galebe çalamaz. Din mutlaka galip gelir. O halde, ifrat ve tefrite kaçmayın. Mükemmeli yapamazsınız, ona yaklaşmaya çalışın. Devamlı amellere sevap olduğunu müjdeleyin. Günün her saatinde Allah'tan yardım isteyin".¹⁰

7-Hadisler incelendiğinde, dinin toplumsal bir yönün olduğu, başka bir ifadeyle, dinin bir cemaatinin bulunması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Hadis-

⁹ Acâc, Muhammed el-Hatib, es-Sünnetu Kable't-Tedvin, Kahire 1383/1963, s.86.

¹⁰ Buhâri, İman 29; Nesâi, İman, 28.

lere göre, bu cemaat içerisinde yer alan üyeler birbirlerine manevi bağlar ile bağlanmaktadır. Aynı zamanda, din, salikinin kendisini reddederek cemaatten ayrılmasını kabul etmemektedir.

"Din nasihattir"¹¹ hadisi cemaat birliğinin yanı sıra bu cemaatin varlığının devamını sağlamayı da inananlara vermiştir. İnananların kardeş olduğunu vurgulayan ayetin¹² yanı sıra, Hz. Peygamber'den aynı doğrultuda gelen rivayetler¹³, inananlar topluluğunun manevi kardeşlik bağı ile bağlı olduğunu göstermektedir. Diğer taraftan, yukarıda belirttiğimiz gibi, dinin önemli özelliklerinden biri, sadece dini bir cemaat teşkil etmekle kalmayıp, onların bu cemaat içinde kalmalarını sağlamaktır.¹⁴ Öte yandan, din, cemaatinin ve birliğinin bozulmasını istemediği gibi, kutsal olan tarafından tesbit edilmiş olan ilke ve kurallarının da bozulmasını istememektedir.¹⁵

8-Dinin ortak özelliklerinden biri, yapılan amellerin bir karşılığının bulunmasıdır. Buhâri, Fatiha Suresi'nin tefsiri sadedinde, din kelimesini "hayır ve şerrin karşılığı"¹⁶ şeklinde vermektedir. Şüphesiz ki, burada Uhrevi bir karşılık söz konusudur. Bu durum tüm dinler açısından düşünüldüğünde, uhrevi bir ceza söz konusu olmasa bile, yapılan amellerin mutlak surette –dünyada da olsa- bir karşılığının olduğu görülmektedir.

Sonuç

Hadislerden hareketle, dinlerin şu ortak yönlerini tesbit etmek mümkündür:

¹¹ Buhâri, İman, 42; Müslim, İman, 95; Ebu Dâvud, Edeb, 59; Tirmizi, Birr, 17; Nesâi, Bey'a, 31, 41; Dârimi, Rikak, 41.

¹² 46-Hucurat-10.

¹³ Buhâri, Nikâh, 11; Ahmed b. Hanbel, Müsned, IV. 4; Ebu Dâvud, Nikâh, 9; Nesâi, Nikâh, 8; Dârimi, Ferâiz, 21.

¹⁴ Buhâri, Bed'u'l-Vahy, 6, İman, 38, Cihad, 102; Müslim, Cihad, 74.

¹⁵ Buhâri, Cihâd, 149; İstîtabe, 2, İ'tisâm, 2; Ebu Dâvud, Hudûd, 1; Tirmizi, Hudûd, 25; Nesâi Tahrîm, 14; İbn Mâce, Hudûd, 2; Muvatta', Akdiyye, 15.

¹⁶ Buhâri, Tefsir Sure 1/1.

- 1- Din, kutsal olan, aşkın bir varlık ile kurulan irtibattır.
- 2- İslâmi açıdan bakıldığında, dinler hak ve batıl olmak üzere iki kısma ayrılabilir.
- 3- Sadece ilâhi kökenli olanlara değil, batıl denilen dinlere de "din" adı verilebilir.
- 4- Din bir takım ahlâki özellikleri ön plâna çıkartmıştır.
- 5- Dinler, tamamen akla hitab etmez. Onlarda akli aşan ve teslimiyeti gerektiren yönler de vardır.
- 6- Din, bir bütün olarak, ferdi aşar.
- 7- Din, toplumsaldır. Bir cemaati vardır. Cemaat üyeleri manevi bağlar ile bağlı olup, hiçbir din üyesini kaybetmeye tahammül edemez.
- 8- Din, insanın amellerine bir değer biçer ve onlara dünyevi ya da uhrevi bir takım karşılıklar verir.